

A magyar tudományosság

A háború utáni első két évtized bizonytalansága és rapszodikussága után a hetvenes évekre lényegében kialakult az a kisebbségpolitikai doktrína, amely a magyar értelmiségi osztállyal szembeni bánásmódot egészen a közelmúltig meghatározta. Ebben két szempont jutott különösen érvényre:

1. lehetőleg erőszakmentes eszközökkel, s ha kell, bizonyos kedvezményekkel is folyamatosan serkenteni a nemzeti kisebbségek, s azon belül a kisebbségi értelmiség asszimilációját;

2. ezzel egyidőben mind a hazai, mind a nemzetközi közvélemény felé olyan kirokatpolitikát kell folytatni, amely ideig-óráig hihetővé teszi, hogy Jugoszláviában, s azon belül az autonóm Vajdaságban hovatovább már ideálisan rendezték a kisebbségi (nemzetiségi) kérdést.

Nem vitás, hogy e koncepció megvalósításában központi szerepet játszott – e politika alanya és tárgyaként egyaránt – a vajdasági magyar értelmiség.

Egy kisebbség beolvastását úgy lehet hatékonyan felgyorsítani, ha tönkreteszik intézményeit, bezárják iskoláit, templomait, kiirtják, elűzik, megsemmisítik értelmiségijeit – hirdetik az erőszakos asszimiláció balkáni profétái, s napjainkban rendre eszerint cselekszenek is. Ez a módszer azonban csak bizonyos globális politikai körülmények között alkalmazható sikerrel, különben kudarca van ítélve, elsősorban azért, mert nem számol a kisebbség ellenreakciójával. (A két háború közötti nagyszerb kisebbségpolitikai modellt is jórészt ezek a módszerek jellemezték.) A második világháború utáni jugoszláv politika éppen azért végezhetett akkora pusztítást a vajdasági magyarság soraiban, mert az ellenreakciót kivédendő, az agresszív elnemzetietlenítésről a burkolt asszimilációra helyezte át a súlypontot. Megadta a kisebbségeknek a nyelvhasználati jogokat, de ugyanakkor megakadályozta őket abban, hogy akár korlátozott mértékben is, éljenek politikai önállóságukkal, lehetővé tette számukra, hogy létrehozzanak néhány saját intézményt, de azonnal hozzáfűzte ezek elvéreztetéséhez, biztosította a kisebbségi származású értelmiségiek számára a politikai, a tudományos vagy a polgári karriert, de kiszakította őket természetes közegükből, elválasztotta őket anyanyelvüktől, kulturális örökségüktől, megfosztotta őket attól a lehetőségtől, hogy szaktudományos ismereteiket anyanyelvükön fejlesszék tovább és tegyék közkinccsé. Néhány évtized alatt a kisebbségi értelmiségiek jó része olyannyira elidegenedett a nemzetiségétől, hogy hovatovább észre sem veszi: az, ami vele történt, nem szükségszerű velejárója a

szakmai érvényesülésnek, hanem a politika által tudatosan kialakított körülmények és manipulációk következménye.¹

Egy kisebbséget tehát erőszakmentes eszközökkel is meg lehet fosztani értelmiségi rétegétől, elég, ha elzárják előtte a többségi értelmiségi számára „magától értetődő”, „normális” emancipáció útjait. A fentiekből következik, hogy a kisebbségi kultúrák nem egyszerűen csak csonka (többszörre szükségszerűen irodalomközpontú) kultúrák, hanem folyamatosan *megcsonkított kultúrák* is.

Jelentős eredményei ellenére ez érvényes a vajdasági magyar kultúrára, s azon belül a tudományos életre is.²

Korszerű tudományos kutatások pénzügyi háttér és intézményes keretek nélkül ma már nem képzelhetők el. A délvidéki magyar tudományosság jelenlegi és múltbéli nehéz helyzetét meghatározta, hogy magyar felsőoktatási intézmények (elsősorban a teljes egyetemi szintű tanárképzés) hiányában nem alakulhattak ki a szaktudományokat magyarul is művelő, művelni tudó kutatói közösségek. Ugyanakkor hiányzik az eleven kapcsolat a szélesebb tudományos érdeklődésű közvélemény és a tudományok magyar művelői között. Ez különösen a természettudományok területén kirívó, annak ellenére, hogy ezekben a tudományágakban is több jeles, nemzetközileg is elismert magyar kutató dolgozik.

Tény, hogy intézményes, magyar nyelvű felsőoktatási háttér híján is jelentős műhelymunka alakult ki – különösen a társadalomtudományok terén – folyóirataink (elsősorban a *Létünk*, a *Híd* és az *Új Symposion*) vonzáskörében.

Az irodalomtudományi, nyelvészeti, sajtótörténeti, néprajzi és művelődéstörténeti kutatásokban kiemelkedő szerep jutott a Magyar Tanszéknek és a Hungarológiai Intézetnek. A történettudományok terén pedig egyre jelentősebb a szerepe az újvidéki bölcsészkar történettudományi tanszékén dolgozó magyar kutatóknak.

A délvidéki magyar tudósok pontos létszámáról nem rendelkezünk megbízható adatokkal, csupán a Vajdaság területén dolgozó kutatók számát ismerjük. Az összesen 3164 hivatásos kutató között 348 magyart találunk, ami mindenképpen figyelemre méltó arány (11,04%).

A tudományok doktorává 1992-ig 128 (10,25%), magiszterré pedig 82 magyart (11,66%) avattak.³

¹Ezt nevezi Guy Héraud francia kutató *erkölcsi elidegenedésnek*. (Guy Héraud: Cél, az Európai Szövetség. Hírmondó, 1992/42.)

Az ún. vajdasági magyar csúcserteltség egy része a VMKD által célul tűzött autonómia gondolatával szemben látványosan igazolta az erkölcsi elidegenedés héraudi magartatási modelljét: az újvidéki Magyar Tanszék és a Forum Könyvkiadó vezetői nyíltan szembefordultak a magyarság széles tömegei által támogatott autonómia-koncepcióval.

²A témáról bővebben:

– Várady Tibor: Vajdasági magyar társadalomtudomány? *Új Symposion*, 1968/44., 7. l.

– Hódy Éva: A jugoszláviai magyar társadalomtudományi gondolkodás kialakulása. *Létünk*, 1985/3–4., 502–527. l.

³Serer Lenke: Nemzeti identitástudatunk megőrzése. (A JMMT és a Magyar Szó által a “Magyarságkutatás, magyar tudomány” témájára tartott 1993. II. 17-ei újvidéki vita ismertetése.) *Magyar Szó*, 1993. II. 20., 11. l.

Magyar Tanszék, Hungarológiai Intézet

Évtizedekig a magyar nyelvű és ugyanakkor magyar érdekeltségű tudományos kutatások egyetlen, anyagilag is jelentős eszközökkel támogatott intézménye a Magyar Tanszék volt, annak ellenére, hogy megalakulásakor elsődlegesen oktatói feladatokat látott el. 1959-ben mindössze 6 dolgozója volt a tanszéknek: Sinkó Ervin megbízott tanárként, dr. Penavin Olga docensként, B. Szabó György szakmunkatársként, Jámbor László nyelvész asszisztensként, Bori Imre és Ágoston Mihály pedig gyakorlatvezetőként nyert alkalmazást.⁴ Az elkövetkezendő években a tanszék káderállománya jelentősen bővült. A hatvanas években mind sürgetőbbé vált egy önálló magyar kutatóintézet létrehozása. Erre a gazdasági és politikai reformokat meghirdető politikai kurzus is lehetőséget nyújtott, ha nem is a tényleges szükségleteknek megfelelően, hanem az ún. kemény társadalomtudományok kiiktatásával. Végül is 1968. június 21-én létrejött a Hungarológiai Intézet, s 1969. február 1-jén ténylegesen is megkezdte működését dr. Szeli István irodalomtörténész vezetésével, három kutató aktív foglalkoztatásával. Az intézet tudományos céljai között a jugoszláviai magyarság nyelvének, irodalmának, művelődésének és néprajzának a kutatása szerepelt, különös tekintettel a délszláv-magyar irodalmi és művelődéstörténeti kapcsolatokra. A magyarság társadalmának szociológiai és demográfiai kutatásairól az alapítólevél meghagyásai folytán tehát szó sem lehetett. Az igazsághoz tartozik az is, hogy sem ezekben az években, sem a későbbiekben, a tanszék és a Hungarológiai Intézet egyesítése után sem adtak teret kemény társadalomtudományokkal foglalkozó írásoknak az intézmény tudományos publikációiban, folyóiratában és évkönyvében, noha megtehették volna. Mindehhez nem csupán a hetvenes évekre gyökeresen megváltozott politikai klíma járult hozzá, hanem az az ismételt felülkerekedő közszellem is, amelyet B. Szabó György már évekkel korábban, egy Sinkóhoz írt 1962. június 19-ei keltezésű levelében így jellemezett:

„Ma úgy látom, hogy legokosabb lenne az egész Magyar Tanszéket áttelepíteni akár Zágrábra, Ljubljánába, nemcsak a fakultáson uralkodó légkör miatt, hanem egy kicsit a vajdasági szűk horizont (különösen a magyar) miatt, a hallgatók javában és érdekében. „Város” nélkül nehezebben lehet áttekinteni a tennivalókat, a jó kezdeményezés megfellekkel idő előtt, a szellemi tunyaság tunyává tesz.”⁵

A Hungarológiai Intézet 1976 elején veszítette el önállóságát. Egyesítették a Magyar Tanszékkal, egy mind az oktatás, mind a kutatás feladatait ellátni hivatott új intézményt hoztak létre, mely önálló jogi személyként az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi

⁴Utasi Csaba beszámolója, in Filozofski fakultet u Novom Sadu 1954–1984. Novi Sad, 1984., 91–97. l.

⁵A második világháború után a legrangosabb magyar intézmények Újvidékre kerültek, ennek következtében a magyar értelmiségi elit elszigetelődött természetes bázisától, a magyar anyanyelvű lakosságtól. Ezzel párhuzamosan Szabadka, amely rendelkezett egykor a B. Szabó által áhított városiasság attribútumaival, ugyanakkor lakossága többsége magyar volt, mind visszafordíthatatlanabban provincializálódott, hiszen tudatosan hátráltatták gazdasági fejlődését. A B. Szabó által észlelt újvidéki tünetek pontosak voltak, a megoldást azonban téves irányban kereste. A provincia felemeléséhez ugyanis önmagában az elszigetelt értelmiségi elit nem elegendő, éppen elszigeteltsége következtében. A gondot tehát sem Ljubljana, sem Zágráb nem oldotta volna meg.

Karán belül A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete néven működött egészen 1993-ig, amikor a szerbiai felsőoktatási törvény értelmében ismét elveszítette önálló jogi státusát, s visszaváltozott tanszékké a hagyományos értelemben.

1976-ban az átszervezett intézetben 17 oktató, 10 kutató és egy tisztviselő dolgozott.⁶ 1993-ban az immár tanszékké visszavedlett intézetben 24-en dolgoztak mind oktatói, mind pedig kutatói feladatokat ellátva. Közülük 16 rendelkezik doktori, 6 magiszteri, 2 pedig felsőfokú képesítéssel.

A tanszéken, illetve az intézetben mintegy negyed évszázadon át folytatott tudományos kutatások eredményei, elsősorban Bori Imre, Szeli István, Bosnyák István, Thomka Beáta, Utasi Csaba, Gerold László és Bányai János nevével fémjelzett irodalomtörténeti és irodalomelméleti kutatások az egyetemes magyar irodalomtudomány mércéivel mérve is jelentősek. A hatvanas években – a jugoszláviai politikai légkör kínálta lehetőségek függvényében is – Bori Imre volt az, aki a magyar irodalmi avantgarde és a modern magyar irodalom afirmálása terén felmutatott eredményeivel az egész magyar irodalomszemléletet termékenyen befolyásolta. Napjainkra az újvidéki irodalomtörténeti iskola lépést vesztett, lemaradt a korszerű szellemi áramlatok követésében.

A nyelvtudomány terén elsősorban Penavin Olga és Matijevics Lajos dialektológiai és névtani kutatásai jelentősek, kiváltképp Penavin Olga háromkötetes Kórogyi (szlavóniai) szótára. 1993-ban jelent meg könyv alakban Ágoston Mihály új szemléletű, szótani kérdéseket tárgyaló doktori disszertációja *A magyar halmaznevek* címmel.

Néprajzi kutatásokkal a nyelvjáráskutatókon kívül főállásban csupán Tóth Ferenc, majd az ő tragikus hirtelenségű halála után Jung Károly foglalkozott. Penavin Olga népmese gyűjtése, Tóth Ferenc észak-bánáti balladaskönyve és Jung Károly több, a népszokásokat és a hiedelmeket korszerű szemlélettel vizsgáló könyve érdemel figyelmet. Az intézmény folklorisztikai kiadványai közül kiemelkedik a *Jugoszláviai Magyar Népzene Tára* eddig megjelent három kötete, mely Kiss Lajos hagyatékának az aldunai székelyek, a gombosi és doroszlói magyarok, valamint a szlavóniai szórványmagyarság körében gyűjtött zenei anyagát tartalmazza, Bodor Anikó népzene-kutató szakszerű gondozásában.

A művelődéstörténeti és sajtótörténeti kutatások terén Káich Katalin, Pató Imre és Hornyik Miklós vállalkozott úttörő szerepre. A megjelent monográfiák és repertáriumok közül kiemelkedik Hornyik Miklós könyve, *A Délbácska története (1920–1929)* a két háború közötti újvidéki magyar napilapról, s annak tükrében lényegében az egész régió háború előtti történetéről.

A tanszék kutatási tevékenysége keretében került sor a háromkötetes *Szerbhorvát-magyar nagyszótár* kiadására 1975-ben. A közel 3000 oldalas kapitális mű magyar-szerbhorvát változata másfél évtizede készül, a szükségesnél jóval alacsonyabb intenzitással.

⁶Szeli István: Szerveződési változások. Hungarológiai Közlemények, 1976/26–27., 131. l.

Az intézmény tudományos munkatársai a negyedszázad alatt mintegy 220 kiadványt tettek közzé, részben önállóan, részben a Forum kiadóval közös gondozásban.⁷

Az intézet, illetve a tanszék egy negyedévenként megjelenő tudományos folyóiratot – Hungarológiai Közlemények – és egy évkönyvet – Tanulmányok – is megjelentetett. Ez a tevékenység azonban a források elapadása miatt jelenleg szünetel.

Noha az irodalomtörténeti kutatások fellegvára mindvégig a Magyar Tanszék volt, a különutasokat is meg kell említenünk, elsősorban a Kosztolányi- és Csáth-kutató Dér Zoltánt, továbbá a Kázmér Ernővel és legújabban Szenteleky Kornéllal foglalkozó Vajda Gábort, aki eredeti szempontjai, új meglátásai miatt feltétlenül figyelmet érdemel. Külön utakat járó kutató a becsei komparatista, Páll Sándor is.

Helytörténeti kutatások, néprajzi műhelyek

A helytörténeti szemlélet szinte az egész itteni magyar „társadalomtudományt” megátárolta már a második világháború előtt is.⁸ Említsünk meg néhányat az akkori munkák közül – a teljesség igénye nélkül persze!

Első helyen az Uránia kiadásában 1933-ban Újvidéken kiadott *Városok... falvak...* című kötetre hívnánk fel a figyelmet, amely a Jugoszláviai Magyar Újság pályázatára beérkezett legjobb harminchárom dolgozatot tartalmazza Bródy Mihály előszavával. Fontos munkák még: Herresbacher Dénes: *Szaján története*, Subotica, 1926; Radó Imre–Mayer József: *A noviszádi zsidók története*, Noviszád, 1930; Szabadka Gyula: *Skorenovac története*, Kovin, 1936; Dévay Lajos–Gyarmati Sándor: *Nagy idők sodrában*. A sztáramorovicai ref. ker. egyház és község története 1786–1936, Subotica, 1936; Gachal János: *Debeljáci emlékkönyv 1838–1938*, Petrovgrad, 1938.

Az elmúlt évtizedekben a helytörténeti kutatások, ha nem is a régi intenzitással, de folytatódtak, s néhány bácskai magyar kisvárosban, illetve községben hozzáálltak az eredmények részbeni publikálásához is. (Szabadka, Zenta, Topolya, Kanizsa, Temerin tette talán a legtöbbet e téren, de befejezéséhez közeledik Óbecse monográfiája is.) A hatvanas-hetvenes évek szelleme főleg a helyi vonatkozású munkásmozgalom-történeti műveknek kedvezett: Urbán János Ada és környéke, Brindza Károly Moravica mozgalmi múltjával foglalkozott tudományos dolgozatokban, könyvekben is. A helytörténeti érdeklődés lassanként kiszélesedett, a módszerek elmélyültebbekké váltak, s tetemes forrásértékű anyag gyűlt össze egy-egy nem-provinciális, bár helyi érdekű munka elkészítéséhez és kiadásához. A korántsem egyenletes minőségű produkcióból ki kell emelni Dobos János Kanizsára vonatkozó írásait, illetve az Üzenet kanizsai vonatkozású tematikus számát.⁹

⁷V. ö. Horváth Máttyás: Az Újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete. Nyelvünk és Kultúránk, 1992. szeptember-december (86. szám), 86–88. l.

⁸Arday Lajos: A jugoszláv (vajdasági) magyar nyelvű történetírás (társadalomtudományok) újraindulása 1918–1941 között. Kézirat, 1991., 1–31. l.

⁹Üzenet, 1993. szeptember-október.

A kutatási eredmények közreadásában Temerin áll az élen: Mészáros Sándor helytörténeti monográfiája már 1969-ben megjelent, majd ezt követte a nyolcvanas évek elejétől több helyi vonatkozású néprajzi, egyesülettörténeti, művelődéstörténeti munka: Harkai Imre: *Temerin népi építészet* (1983), Csorba Béla: *Temerini néphagyományok* (1988), Matuska Márton: *Temerini iparosok* (1989), majd *A temerini tűzoltóság száz éve* (1991) és Ökrész Károly: *A temerini plébánia története* (1993). Az utóbbi években örvendetesen megszorodtak a bánáti helytörténeti kiadványok is: Dobai József *Torda krónikáját* írta meg (1989 és 1990), Karl Miklós a százéves Muzslya múltjára tekint vissza (1990), Tanók József pedig a 200 éves Magyarcsernyéről tett közzé figyelemre méltó adalékokat (1992).¹⁰

Megkezdődött az intézmények és egyesületek történetének feldolgozása is – leginkább egy-egy jubileumhoz kötődően láttak napvilágot kisebb füzetek. Virág Gábor a topolyai középiskoláknak, Weissenbeck József Bácsföldvár oktatásügyének, Fehér Lajos a kevi-tornyosi tűzoltóságnak a krónikáját dolgozta fel. A helyi művelődéstörténeti szintézisére vállalkozott Mojzes Antal *Bajmok művelődési krónikájában* (1993).

Itt kell szót ejtenünk Erős Lajos egyháztörténeti munkájáról, a több mint 700 oldalnyi terjedelmű, képekkel gazdagon illusztrált *Adalékok a Zrenjanini–Nagybecskereki Egyházmegye történetéhez* c. összeállításról, mely a tóthfalusi Logos kiadó gondozásában jelent meg 1993-ban. Fölbecsülhetetlenül fontos kiadvány a Bánát népének megismerése és a katolikus egyházszerzés szempontjából egyaránt. Erős Lajosban méltó követőre talált Gyetvai Péter, a Bácskából elszármazott tudós kalocsai kanonok, az egykori déli magyar területek egyházszerzésének kitűnő történésze.

A nem-intézményes néprajzkutatás terén elsősorban a jórészt a helyi múzeum sokéves etnológiai munkájára építő zentai alkotói műhely tevékenységét kell kiemelni. Tripolsky Géza, Burány Béla, Bodor Anikó, Fábri Jenő elsősorban a népdal-, a népbalada- és a népmesekutatás, valamint a juhászat folklórájának területéről publikáltak jelentős gyűjtési eredményeket. Tőke István Zenta és környéke anekdotakincsét adta ki.

Szinte heroikus feladatra vállalkozott Lábadi Károly és Kedves Klára, akik részben Baranyai Júlia nyomdokain haladva, Katona Imre segítségével a horvátországi magyarok folklórkincsét gyűjtötték össze és publikálták több kötetben. Székely Mária a Dunatáj magyarságának szellemi folklórájából adott ki válogatást Apatinban, 1981-ben.

A népszokások, népi hiedelmek s a népi vallásosság terén a helyi gyűjtők közül a topolyai Borus Rózsát, a kupuszinai Silling Istvánt, a dorozslói Kovács Endrét, valamint a székelykevei téli népszokások gyűjtőjét, Botka József bánáti plébánost kell megemlítenünk.

A népzene kutatásban Király Ernő végzett hatalmas munkát szerémségi, bácskai és az alduvai székelyek körében végzett gyűjtései során. Jelenleg Bodor Anikó folytat rend-

¹⁰V. ö. Bori Imre: A jugoszláviai magyar irodalom rövid története, Újvidék, 1993., 315. l.

szeres népzenei kutatómunkát, s egyben az elmúlt években Vajdaságban felhalmozott magyar népzenei anyagot is rendszerezi.

Az anyagi kultúra tudományos feldolgozásában már korántsem ilyen impozánsak az eredmények: Beszédes Valéria és Harkai Imre népi építészeti tanulmányait és könyveit leszámítva alig jelent meg valami.

Itt kell megemlítenünk Kalapis Zoltánt is, aki a *Bánát könyve* (1979), a *Vándorok és letelepülők* (1985), és a *Balladaénekesek, mesemondók, vásárosok* (1980) című könyveiben szerencsés kézzel ötvözte a művelődéstörténet, a néprajz, a szociológia és a történettudomány eszközeit az igényes publicisztikával.

Történetírás

A történetírásnak jelentős vidéki műhelyei alakultak ki már a múlt század második felében. Olyanokra gondolunk, mint az 1872-ben alapított *Dél-magyarországi Történelmi és Régészeti Társulat*, az 1878-as alapítású *Dél-magyarországi Múzeum Társulat*, vagy az 1883-ban létrehozott *Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat*. E táj történéseinek aktív részvétele nélkül aligha jöhetett volna létre a *Borovszky*-féle kapitális megyemonográfia, mely még napjainkban is felbecsülhetetlen értékű forrás. A bácskaiak kutatási eredményeit jelzik az olyan alkotások is, mint az 1896-ban Zomborban Dudás Gyula által kiadott *Bács-Bodrog vármegye monográfiája*, Iványi István *Szabadka szabad királyi város története (1886–1892)*, vagy Érdújhelyi Menyhért *Újvidék története* (1894), mely tudományosságával és elfogulatlan szemléletével ma is példa lehetne a késői utókor számára.

A két háború között, mint korábban láttuk, a történeti érdeklődés visszaszorult és helyi érdekűvé vált. Pál Tibor történész a következőket írja a vajdasági történetírásnak erről a szakaszáról:

„...Az SZHSZ Királyság, a későbbi Jugoszlávia nemzetiségekkel szembeni diszkriminációs politikája nem tette lehetővé, hogy a két háború között kialakuljon egy olyan magyar értelmiségi kör, illetve történészcsoporthoz, amely folytatni tudta volna az 1918 előtt elkezdett gyümölcsöző kutatómunkát. A 20-as, 30-as években, habár épp a művelődés terén tett engedményeket a jugoszláv állam, a kisebbségiek egyedül az irodalom terén haladtak előre. Sajnos, a történelemtudomány terén Löbl Árpád (álnevein Lőrinc Péter, Láng Árpád, Plamenac Žarko stb.) kezdő tapogatózásain kívül nem volt észlelhető komolyabb tevékenység.”¹¹

A második világháború után elsőként ismét Löbl Árpád vette fel a fonalat. A későbbiekben a Vajdaság múltjának szinte minden fontosabb kérdésében letette a garast. Jelentősebb munkái: *A kuruckor* (1947), *Bánát magyar nyelvű polgári társadalomtudománya*

¹¹Pál Tibor: Történetírásunkról... Hírmondó, 1992/48., 6. l.

a századforduló idején 1880–1918 (1973), *Bácskai polgári politikai elmélet (1880–1920)* (1976), *Harcban a földért* (1977).

A hatvanas, hetvenes években Löbl vezetésével folyt a vajdasági munkásmozgalom történeti kutatása is, Mirnics József, Csehák Kálmán, Mészáros Sándor és Gaál György közreműködésével. Mirnics József a bácskai németek második világháború alatti történetét is feldolgozta (*Nemci u Bačkoj u drugom svetskom ratu*, 1974). Mészáros Sándor a nyolcvanas években két monográfiát szentelt a vajdasági magyarság politikai, gazdasági és művelődési múltjának. Az első *Položaj Madjara u Vojvodini 1918–1929*. (A vajdasági magyarok helyzete 1918–1929) címmel jelent meg 1981-ben. Magyar nyelvű kiadására, noha kísérlet történt rá, a Forum-ház akkori vezetőinek és a politikai körök nyomásának a hatására mindeddig nem került sor. A második kötet, mely 1929-től 1945-ig tárgyalja a délvidéki magyarság történetét, *Madjari u Vojvodini 1929–1941* címmel 1989-ben jelent meg.

A nyolcvanas évektől kezdődően – elsősorban a fiatal kutatók jóvoltából – a megújulás jelei mutatkoztak a vajdasági történetírásban is.

Az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Történeti Intézetének programjában jelenleg négy magyar vonatkozású téma is szerepel: *Bácska szabad királyi városai és mezővárosai az 1828-as országos összeírás alapján* (Györe Zoltán), *Kossuth Lajos Dunakonföderáció tervzete és a délszláv népek* (Pál Tibor), *A vajdasági magyarság 1941–46 között* (Kasaš Aleksandar), *Katonai közigazgatás Vajdaságban 1944/45-ben* (Mészáros Sándor).

Az említett kutatókon kívül Magyar László, a szabadkai levéltár munkatársa, Hegedűs Antal, a Vajdasági Múzeum tudományos szakmunkatársa, Rókey Péter, az egyetemes középkor tanára és Dobos János kanizsai kutató vesz részt valamilyen formában a történettudomány kutatásában és az eredmények publikálásában. Magyar László elsősorban Szabadka és környéke polgáriasodásának és a polgári kor eseményeinek a kutatásával foglalkozik, Hegedűs Antal a XVII–XIX. századi gazdasági viszonyokkal, az agrárkérdéssel és a jobbágyélettel kapcsolatos írásokat és dokumentumokat jelentette meg, Rókey Péter pedig *Salamon és Póla* címmel a magyar középkor egy homályos szakaszába nyújt bepillantást 1990-ben megjelent könyvében.

Szigorúan véve ugyan aligha lehet történettudományi szakmunkának nevezni, mégis itt kell megemlíteni Matuska Márton újságíró kapitális értékű, úttörő könyvét az 1944/45-ös magyarellenes megtorlásokról (*A megtorlás napjai*, 1991), mely kiegészítésre és pontosításokra vár.

A régészeti szakmunkák közül Nagy Sándor *Dombó* (1974) c., könyvalakban megjelent tanulmányát és Szekeres László *Amít az idő eltemetett* (1981), *Középkori települések Északkelet-Bácskában* (1993) és *A hunok és Attila* (1985) c. könyveit emelnénk ki. Figyelmet érdemelnek Ritz Péternek a különböző folyóiratokban publikált, a népvándorlás korának problematikájával foglalkozó tanulmányai, valamint Vékony László orvosnak a topolyai avar temető feltárásakor végzett paleopatológiai vizsgálatai is.

Tárgykörénél fogva egyedülálló munka Takács Miklós könyve Péterváradról: *A béla-kúti/péterváradi ciszterci monostor* (1989).

A társadalomtudományok egyéb területei

A történettudományok kapcsán az előzményekről elmondottak nagyjából a társadalomtudomány többi területére is érvényesek. Noha ezen a tájon tevékenykedett Jászi Oszkár munkatársa, majd később levelezőtársa, a szociológiai érdeklődésű Farkas Geiza, a módszeres társadalomkutatásnak a két világháború közötti időszakban nyomát is alig találjuk erre felé. Kivételnek egyedül Csuka János szociográfiai-szociológiai tevékenysége számít. (Csuka János: *Kisebbségi sorsban. A délvidéki magyarság 20 éve*. Minerva, Szabadka, 1941.) A kisebbségi kérdéstről Deák Leó értekezik még a Kalgányában, a földmunkásmozgalommal, a szociális helyzettel pedig elsősorban a Híd foglalkozik. Ebben a folyóiratban találkozunk az első vajdasági faluszociográfiákkal, s elvértve egy-egy filozófiai (Csapó Sándor: *Filozófia és tudományos esztétika*) vagy pszichológiai (Doktor Sándor: *A pszichoanalízis fejlődéstörténetéről*) cikkel is.

A későbbiekben is a folyóiratok voltak a társadalomtudományos gondolkodás ösztönzői. A hatvanas években minőségi fordulat állt be a korábbi évek hasonló tárgykörű publikációihoz képest. A Híd és az Új Symposion megpróbálták lépést tartani a politikai olvadás következtében egyre felszabadultabb hangú jugoszláv folyóiratokkal. Ezekben az években jelentette meg Rehák László a kisebbségi kérdéssel foglalkozó politológiai tanulmányait, s 1967-ben könyvalakban is kiadták *A kisebbségek Jugoszláviában* c., a szerző által jogi-politikai tanulmányoknak nevezett munkáját.

Időtálló értékű tanulmányokat, cikkeket jelentetett meg a kisebbségi sorsról Ágoston András és Várady Tibor is. A demográfiai mozgások vizsgálatában Györe Kornél és Mirnic Károly mutatott fel jelentős eredményeket. Mirnicset a hetvenes évek fordulata után másfél évtizedre elhallgattatták a magyarság gyorsuló asszimilációjával foglalkozó írásai miatt, s csak a nyolcvanas évek végén kezdett el újra publikálni az Új Symposionban, a Magyar Szóban, a Naplóban és a Hírmondóban. Legfontosabb munkája, *A szórványmagyságtól a szigetmagyarságig*, egyelőre még kéziratban hever, kiadóra várva – remélhetőleg most már nem sokáig.

A hatvanas évek végén mind a Híd, mind a Symposion szociográfiai pályázatot hirdetett, s ennek eredményeként született meg Biacsi Antal felmérése a szabadkai öngyilkosságokról és Gerold László értelmiségyszociográfiai kötete. A hetvenes évek nem kedveztek a konkrét bírálatot is magában rejtő szociológiai vizsgálatoknak. Kovács Teréz munkáját (*A vajdasági magyar fiatalok életmódjának felmérése*), mely az Új Symposionban jelent meg, gyanakvó rosszállással fogadták a hatalmi struktúrák.

A hatvanas évek második felétől kezdődően mind a Hídban, mind az Új Symposionban fölerősödött a modern baloldali, neomarxista és egzisztencialista társadalomelmélet és filozófia törekvéseinek recepciója. Ekkoriban a Hídban Major Nándor volt az új törekvések egyik legaktívabb közvetítője, az a Major, aki a későbbiekben egy éles pálfordulással a hetvenes évek vajdasági neosztálinista gyakorlatának és ideológiájának egyik fő reprezentánsává vált. Az Új Symposionban elsősorban Végel László és Bosnyák István közöltek filozófiai és esztétikai tárgyú könyvismertetőket, kritikákat. A 7 Nap hasábjain Dési Ábel követett jó érzékkel minden új filozófiai törekvést.

Szuverén filozófiai világ megteremtésére azonban mindössze ketten vállalkoztak az elmúlt évtizedekben: a hivatalos jugoszláv marxizmus szorításából csak lassan és ellentmondásosan kiszabaduló Bodrogvári Ferenc, akit azonban korai halála megakadályozott életműve kiteljesítésében, és az Új Symposion Sziveri-féle nemzedékével együtt induló Losonc Alpár, aki viszont feltehetően csak ezután fogja majd kibontakoztatni tehetségét. Analitikus filozófiai ihletettségű művészetelméleti esszéi okán itt kell megemlíteni Sebők Zoltánt is, aki időközben Magyarországon telepedett le.

Emberközpontú pszichológiai írásaival Hódi Sándor főként a Hídban jelentkezett. Legnagyobb hatású könyvében, *A „meghívott” halál* c. monográfiában a vajdasági magyarok öngyilkosságának okait boncolgatja. A szociálpszichológiai indíttatású kutatások vitték Hódit egyre közelebb a vajdasági magyarság nemzeti identitászavarainak vizsgálatához, s az e munkája során feltárt adatok és tények hatása alatt döntött úgy, hogy tudósként és politikusként is részt kell vállalnia e közösség sorskérdéseinek megoldásából.

A vajdasági magyar társadalomtudományi gondolkodás történetében megkülönböztetett hely illeti meg a szabadkai Létünk folyóiratot. A Létünk első száma (1971/1-es jelzéssel) 1972-ben jelent meg. A címlapon kiemelt Marx-móttó jelezte, hogy a folyóirat a hivatalos jugoszláv marxizmus jegyében kíván tevékenykedni. Ennek az irányvonalnak volt aktív képviselője Rehák László, aki főszerkesztőként lényegében két évtizeden keresztül meghatározó egyénisége volt a lapnak. A különösen a hetvenes évek derekától kezdve elburjánzó ideologikus, sőt olykor propagandisztikus politológiai és kvázipolitológiai közlemények ellenére a Létünk a tényleges társadalomkutatási eredmények publikálásában is élen járt. Egyebek között mozgósítani tudta a főként Szabadkán tevékenykedő közgazdászokat, Szecsei Mihályt, Somogyi Sándort, Szórád Györgyöt, Laki Lászlót, Árokszállási Borza Gyöngyit (aki a nyolcvanas években szerkesztőként jegyezte a lapot) és másokat.

A jogtudományi értekezések magyar nyelvű fóruma is elsősorban a Létünk volt. Várady Tibor, Fejős I. István, Hock Rudolf, Szalma József írásai a jugoszláv jogrendszer sajátosságaival foglalkoztak.

Az iskolarendszer, az oktatási reformok, a magyar általános- és középiskolai oktatás és nevelés problémáit és kacskaringós útját jól nyomon követhetjük Tóth Lajosnak az utóbbi években mind kritikusabb hangvételű szakcikkeiben, tanulmányaiban és könyveiben.

A kilencvenes évek kezdetén örömdetesesen megszorodtak a kisebbségi sorskérdésekre vonatkozó politológiai, demográfiai, szociálpszichológiai és statisztikai publikációk. A kisebbségi kérdés felé fordulás ösztönzésében nagy szerepet játszott a VMDK politikai tevékenysége. A folyóiratok közül ebbe az irányba legelőször az Új Symposium tett lépéseket *Merre tovább?* címmel megfogalmazott ankétjával 1990-ben. A Magyar Szó, a Napló, a Hírmondó ilyen irányú publikációi mellett figyelmet érdemel a Létünk 1992. évi 4–5-ös tematikus száma a kisebbségi kollektív jogokról és az autonómiáról, valamint a Magyarságkutató Tudományos Társaság által jegyzett dokumentumgyűjtemény a kisebbségi autonómiákról és önkormányzati törekvésekről, mely 1992-ben jelent meg, mintegy háttéranyagául szolgálva a VMDK-nak a magyar autonómiákra vonatkozó memorandumához is.

Kitekintés a természettudományokra

A jugoszláviai magyar természettudósok helyzetéről, tényleges szerepéről és számottevő eredményeiről az átlag vajdasági magyar megdöbbenően keveset tud. Ennek oka a vajdasági magyar kultúra irodalomközpontúságában, a magyar felsőoktatás, valamint általában véve az intézményes háttér hiányában keresendő. A fehér foltok eltüntetése érdekében újabban a Faragó Kornélia által szerkesztett Létünk *Más szóval* rovatában történtek lépések kutatóink emberi és tudományos portréjának megrajzolására.

Az alábbiakban – a teljesség igénye nélkül persze – jelezni kívánjuk, hogy egy lélekszámában nem túl jelentős kisebbség, erejét messze túlhaladva, „mélységben és magasságban” olyan eredményekre képes, amelyeket kénytelen elismerni mind a jugoszláv, mind a külföldi tudományos közvélemény. Hogy a Sellye Intézetet vezető Szabó Sándoron kívül hány vajdasági magyar csinált tudományos karriert Nyugat-Európában és a tengeren túl, azt pontosan nem tudjuk, az azonban bizonyos, hogy az elmúlt években a magyar természettudósoknak Jugoszláviában – az olykor nemzeti türelmetlenséggel párosuló szakmai féltékenység megnyilvánulásai ellenére is – nagy volt a reputációja.

Említsük meg néhányukat! Groza Sándor, a belgrádi Orvostudományi Kar Járványtani Tanszékének a katedrafőnöke. Tudományos szakterülete a gastroenterológia és a hepatológia. Elévülhetetlen érdemeket szerzett az emlékezetes feketehimlőjárvány felszámolásában. Lukács M. Ilona, az újvidéki Egyetem Orvostudományi Karának radiológiai tanszékét vezeti, munkái angol és szerbhorvát szakfolyóiratokban is megjelentek. Csikós József kardiológus, az orvostudományok doktora, a nemzetközi hírfű kemenicai szívkörház igazgatója. Horváth József egyetemi tanár, a belgrádi Immunológiai Központ tudományos tanácsadója... és sorolhatnánk még.

A vegyészek közül feltétlenül meg kell említenünk Gaál Ferencet, aki Weigand Vilmos tanítványa volt, s talán a legtöbbet idézett vajdasági magyar kutatónak számít, valamit Pásztor Tibort, a belgrádi egyetem Analitikus Kémiai Tanszékének vezetőjét.

Továbbá a szintén sokat idézett Ribár Béla akadémikust, az újvidéki Kristálykutató Intézet strukturális analíziseket végző laboratóriumának vezetőjét, Körmendi Ferenc atomfizikus egyetemi tanárt, s az olyan kiváló, nemzetközileg is jegyzett matematikusokat, mint Pap Endre és Detki József, meg Vincze István csillagászt, a belgrádi Csillagvizsgáló Intézet igazgatóját, és a fővárosi Mezőgazdasági Kutatóintézet élén álló Major Ferencet.

És a hevenyészett lista még mindig nem teljes...

¹²Ko je ko u Srbiji 1991. (Ki kicsoda Szerbiában, 1991), Belgrád, 1991.